

TEKSTİL SANATINDA ALTIN VE GÜMÜŞ

Sibel ARIK

M.Ü. G.S.F., Yardımcı Doçent

Abstract: For centuries, fabrics of gold and silver have been considered precious treasures. In the past, there were master works of the weaver's art. Today, the metallic textiles include gold and silver effects and have their powety.

Altın, parlak sarı rengi ile doğal halde bulunduğu ve dövülgen olduğu için insanoğlunun kullandığı ilk madenlerdendir. M.Ö. V bin yıllarında kullanıldığını gösteren belgeler vardır. Elde edilmesindeki kolaylığı, parlaklığı, rengi, aşınmazlığı ve rahat işlenmesinin yanında, az bulunur olması onun en değerli materyaller arasında yer almasına neden olmuştur [1]. Altın, M.Ö.II. bin yıllarında ise renk ve parlaklığı arasındaki benzerlikten dolayı "ay madeni"- "diana madeni" olarak adlandırılan gümüş ile yarışmaya başlamıştır [1]. Ancak, insanlar için yüzyıllardır değişmeyen tek şey, bu madenlerin "değerini- kıymetini" yitirmemiş olması ve kullanıldıkları her şeye maddi ve manevi üstünlük niteliği katmasıdır.

El sanatları alanında en eski olan dokuma sanatı, insanlığın kültürel değişimi ile paralel olarak kendi gelişim aşamalarını da beraberinde getirmiştir. Ancak önceleri koruma işlevi kaygısı ile başlayan ve maddi özellikleri ön planda tutulan dokumacılık sanatı, daha sonra üretiminde kullanılan malzemelerin "değerine" göre manevi özellikleri de öne çıkararak kıymet ve özellik niteliği kazanmıştır. Altın ve gümüş gibi madensel elemanlar kullanılarak üretilen kumaşlar "değerli, kıymetli, ender hazineler" olarak kabul edilmiş, "kuvvet, kudret, zenginlik, ihtişam ve üstünlüğün" ifadesi olmuştur. Tarihsel süreçte bu şekilde en mükemmel dokuma sanatı örnekleri, toplumların üstün konumundaki din adamları, ileri gelenleri, devlet adamları ve hükümdarları için üretilmiştir. Zamanında, üretildiği toplumun kuvvet ve görkemini yansıtan bir simge haline gelmiştir. Özellikle, yabancı ülke hükümdarı, devlet adamları ve misyonlarına verilen hediyeler arasında önemli bir yer kazanmıştır.

Milattan önceki belgelere göre, İlk olarak altın ipliklerin tekstillerde kullanımı dini kitaplarda anlatılmıştır [2]. Saf metallerin çok ince levhalar halinde dövülmüş, daha sonra elde edilen yapraklar ince dar şeritler halinde kesilerek küme halinde bir araya getirilmiş ve dokunmuştur. Efesli Demokritus (M.Ö.460-362?), Efes tapınağı üzerine yazdığı yazıtlarında, İonyalıların giysilerinden söz etmiş ve bu döneme ait

Pers giysisi olan "actmea"dan, "dayanıklılık ve sağlamlık amacı ile dokunmuş, giysinin tüm yüzeyi altın işlemeler ile süslenmiştir" [3], şeklinde açıklama yapmıştır. Ayrıca, altın iplikle dokunmuş, yün veya ketenden zemin dokusu olmayan, tamamen altın iplikle dokunmuş kumaştan da söz edilmektedir [3]. Mısır mezarlarında, "Firavunlar" döneminde ait bir brokar kumaş bulunmuştur. Kumaşın yüzeyinde yüzyıllardır parlaklığını kaybetmemiş keten ipliğinin etrafına sarılmış halde uzun dar saf altın şeritlerden oluşturulmuş iplikler kullanılmıştır [2]. M.S.10-12.yy.a ait bulgular arasında Fatımî'lerin ince dokunmuş ketenler üzerine, altın ve ipekten çok zarif ve gösterişli işlemeleri vardır [5]. Roma imparatorluğu döneminde ise, Augustos "Archne" olarak bilinen ince işlemeleri dekore edilmiş estetik değeri çok yüksek bir yatak örtüsü ile anılmaktadır [2].

Altın ipliklerle dokunmuş kumaş örnekleri M.Ö.3.yy.da Orta Asya'dan Batıya taşınmıştır. Bu döneme ait kalıntılar "Altın ipliklerin üretim şekillerini ve tekstillerde uygulanışını" gösteren önemli delillerdir.

Envanterlere göre, inceltilmiş altın levhaların şeritler halinde kesilip başka bir materyal üzerine sarılarak kullanılması ilk kez M.Ö.11. yy.da "Kıbrıs Altın İplikleri"nde görülmektedir. Boğa veya koç bağırsakları kaplanan materyal olarak kullanılmıştır. Bağırsaklardan elde edilen uzun parçaların üstü daha sonra altın şeritlerle kaplanmış, yardımcı ve bağlayıcı malzeme olarak da ipek veya keten ipliklerden yararlanılmıştır. Büyük bir olasılıkla, kullanılan organik malzemenin üzerinde bulunan jelatininin yapışkan özelliği, bağırsakların üzerine kaplanan altın levhalarının kolayca yapışmasını sağlamaktadır. Döneminde, Kıbrıs İpliklerinin yaygın olarak kullanılış nedeni; bunların yumuşak, hafif ve ucuz olmasıdır. Ancak, kullanılan ipliklerin yeniden geri kazandırılıp tekrar tekrar işlenmesiyle elde edilen ipliklerin parlaklığı işlem sayısına göre her seferinde biraz azalmakta ve orijinal parlaklığını gittikçe yitirmektedir [5].

Bizans da, benzer teknikten yararlanan diğer önemli bir merkezdir. Ayrıca, altın şeritlerinin kaplandığı ve hayvanlardan elde edilen malzemeler daha geniş ve kesiksizdir. Bizans, altın işlemeleri ile oluşturduğu kumaşlarıyla "Dünya Tekstil"inde önemli bir yer edinmiştir. İşlemelerde desen, altın ipliklerin, keten ve çok çeşitli renkte renkli ipek iplikler ile bağlandı

kurmasıyla oluşturulmuştur. Geometrik dekoratif motifler, 'Rope', 'Berry', 'Father' veya 'Braid' olarak isimlendirilmiş aynı zamanda spiral şekiller çok ince altın veya gümüş bantların örülmesi ile işlenmiştir [2].

M.S. 13.yy 'da Çin'den dönerken Anadolu'dan geçen Marco Polo Anadolu'da gördüğü Selçuklu Kumaşlarını övmekte. "Bunların altın tellerle dokunduğunu ve Bizans kumaşları kadar güzel olduğunu" vurgulamaktadır [6]. Bazı tarihi kaynaklarda da Selçuklu kumaşlarının Sultanın hediyesi olarak diğer hükümdar ve ileri gelen erkanına yolladığı hakkında kayıtlar vardır. "1258 tarihinde İlhanlı Emirine verilmek üzere Erzincan'da 2000 top altınlı kumaş dokuttuğu" yazılıdır [6]. Yollanan altınlı kumaşların sarayda çok kullanılan kemha cinsi değerli kumaşlar olduğu sanılmaktadır. M.S.14.yy. başlarında Arap gezgini İbni Battuta Ladik'te, "Bordürleri altın tellerle dokunmuş çok dayanıklı ve kaliteli pamuklu kumaşların" bulunduğunu belirtmiş [6]. Seyahatnamesinde Denizli hakkında bilgi verirken "Burada eşi emsali olmayan altınla işlemeli pamuklu elbiselikler dokunur" demektedir [7]. Aynı dönemde, Umari (1301-48) "Sinop'un güneyinde Akira adı verilen yerden çok miktarda, kaliteli ipek ve altınla dokunmuş ipekli kumaşların Hıristiyan memleketlerine ihraç edildiğinden" söz etmektedir [6]. Aşık Paşa.1364 tarihine:"Osmanlı ülkesinde altın telli kumaş üretildiği ve bunun memleketin gelişmesiyle orantılı olarak arttığını" belirtmektedir [4]. Anadolu Selçuklu Döneminden günümüze kadar kalan iki küçük parça ipekli kumaş Lyon ve Berlin'de bulunmaktadır. Kırmızı zemin üzerine altın tel dokuma ile zenginleştirilmiş kumaşın bir parçası Sieburg St. Servatius Kilisesi'nde korumaktadır[7].

Osmanlı'da gümüş, altın veya alaşımli gümüş tel kullanılarak üretilen kumaşlar "Saray Dokumaları" olarak isimlendirilmiştir. Kullanılan altın ve gümüş tellerin israf edilmesini engellemek için ancak saraya ait atölyelerde seraser, zerbaft gibi kıymetli dokumaların dokunmasına izin verilmiştir. Seraser atölyeleri daima devlet kontrolü altında kalmış ve sayıları sınırlanmıştır [6:20]. Belgelere göre kumaşlar için gerekli altın ve gümüş teller İstanbul'da Simkeşhane'de üretilmiştir[8:538]. Gümüş ve altın teller dokumalarda; klaptan, tel ve sim şekillerinde kullanılmıştır [8].

Klaptan: Gümüş, altın veya altın alaşımli gümüş tellerin genellikle çift ipli etrafına gevşekçe sarılmasıyla oluşturulur. Türk dokumalarında gerçek gümüş tel kullanılmıştır. Gümüş telin beyaz ipek iplik etrafına sarılmasıyla gümüş etkisi elde edilmiş, "gümüş" veya "beyaz klaptan" adı verilmiştir. Sarı iplik etrafına sarılmasıyla altın görünüşü elde edilmiş "altın" veya "sarı klaptan" adı verilmiştir. Özellikle seraserlerde altın alaşımli tel veya saf altın kullanılmıştır.

Tel; Altın ve gümüşün tel halinde doğrudan kesilerek oluşturulmasıdır. Özellikle seraserlerde kullanılmıştır.

Sim: Metal ipliğin iç olarak kullanılan pamuk ipliğinin etrafını tamamen sararak ve bu ipliği hiç göstermeyecek şekilde kaplayarak oluşturulmasıdır.

Avrupa'da, M.S. 10. ve 15.yy da Tekstil baskıcılığında altın ve gümüş gibi değerli madenler pudra şeklinde, toz halde kullanılmıştır. Kullanılan tozlar keten yağı ve balık zıncı ile yarı yarıya karıştırılarak mix edilerek ipek üzerine basılmış, baskı işleminden sonra kuruma süresi çok yavaş olmuştur [2]. Osmanlı Kumaş Sanatında da 16.yy. da altın ve gümüş tozlarıyla baskı işleminin yapıldığını çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Sultan III.Murat (1574-1595) döneminde hazırlanmış bir sürnamede bulunan minyatürde basmacı esnafını gösteren esnaf alayının geçişi işlenmiştir. Ellerindeki kalıplarla düz kumaşların üstüne kendi deyişleriyle, "altın ve gümüş haledüp ziba renk ve şekiller" basılmaktadır [7]. Özellikle saray basmacılığı dönemin yerel basmalarına göre malzeme yönünden kıyaslanamayacak kadar üstündür. Sarayda ipeklerin üzerine altın ve gümüş tozları eritilip basılmış, kadife veya ipekli düz kumaş üzerine basılan bu kumaşlara "Benekli" adı verilmiştir [7].

Kıymetli metallerin tekstilde kullanımına, gerek Avrupa Ülkelerinde gerekse Osmanlı'da zamanla kısıtlama ve denetim getirilmiştir. Avrupa'da kıymetli materyallerin karışımının belirlenen oran dışında kullanımı yasaktır ve kullanılanlar cezalandırılmıştır. Özellikle, gümüş, bakır veya kalay, gümüş ile karıştırılan altından elde edilen iplikler lekeli ve kalitesiz olmaktadır [2]. Osmanlı'da 18-19.yy. kumaş sanatında ve kemhaların kalitesinde de bozulmalar başlamıştır. Dokumada kullanılan çözgü telleri azalmış, altın ve gümüş tellerin ayarı bozulmuştur. Kanuni Döneminde, dokumacılar ile ilgili önlemler alınmaya başlanmıştır. Dokuma tezgahlarının çoğalmasıyla birlikte dokumacılıkta hilelerin başladığı, "kılap ve ipliklerin saf olmadığı" 1564 tarihli ferman ile alınan önlemlerden anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Altınlı kumaşlara miri damgası vurulmuştur [9].

16.yy. Türk kemhalarından yapılmış tören kıyafetleri kilise papazları tarafından giyilmiştir. Kemha; ipekli dokumalar arasında sarayın ve halkın beğenisine uygun, ağır, gösterişli bir kumaştır. Kaftanlık ve döşemelik olarak kullanılmıştır. Atkısı ve çözgüsü ipek, altın ve gümüş klaptanla takviyelidir. Ancak, 18.-19.yy.da diğer kumaşlarda olduğu gibi kemhalarda da kalitenin bozulduğu dikkati çeker. Dokumalarda kullanılan çözgü telleri azalmış, altın ve gümüşün ayarı bozulmuştur. Bunlar brokar kumaş kalitesindedir [7]. Bu amaçla, 1850 yıllarında Hereke fabrikasına kemha bölümü ilave edilmiştir.

Seraser de: altın ve gümüş telle dokunan kumaşların en göz alanın ve pahalısıdır. Atkısında altın alaşımli gümüş tel kullanılmıştır. Bazı cinslerinde teller kumaşın tüm yüzünü baştan başa kaplamış, desen teller arasında kaybolmuştur. Seraserin dokunmasında tel harcaması fazla olduğundan, gümüşün iki kere işlemden geçirilmesinden dolayı dokunması kontrol altında tutulmuştur [7]. Hükümet, ferman ve kanunlarındaki maddelerle pahalı kumaşların kalitesini daima korumaya çalıştığı halde, 17.yy. dan sonra ülkenin ekonomik durumunun bozulması sebebi ile IV. Murat zamanında altın ve gümüş tellerin kumaşlarda kullanılması yasaklanmıştır [6].

Avrupa'da ise, 14. yy. da ipek üretim merkezi olan Venedik ve Floransa, altın ipliklerin üretim merkezidir. Beyaz ipek fon üzerinde yer alan altın ipliklerle oluşan desenli kumaşların üretimine İspanya da katılmıştır. Altın iplikler beyaz ipek ipliklerinin etrafına sarılarak kullanılmış, dönemin brokar kumaşları oluşturulmuştur. 13.yy. sonsuz çeşitli renkli ipek iplikleri, altın ve gümüş ipliklerinin katılmasıyla başlayan İngiliz işleme sanatının en mükemmel örnekleri 15.yy.da farklı boyutlara varmıştır. 15.yy. altın ipliklerin altında dolgu maddesi kullanılmaya başlamış, 16.yy.da Uzak Doğu'nun tek yüzü parlak metal iplikleri işleme sanatlarında yer almıştır. 18.-19.yy. başlarında ise, aplike tekniği ile üretilen desenler ile süslemeler yapılmıştır [2].

Yüzyıllar boyunca tekstillerde kullanılan altın ve gümüş, kullanıldıkları ürünlere maddi ve manevi zenginlik ve özellik getirmiştir. Günümüzde ise, özel bir görünüm verme amacı bu değerli materyallerin tekstil

üretimine ilham kaynağı olmasına nedendir. 2000 yılında, kumaşlarda artık saf altın ve gümüş kullanılmamaktadır, aynı görüntüyü veren benzer materyaller, "Metalik tekstil ürünü" olarak kullanılmaktadır. Halen kendi içinde değerini korumaya devam eden altın ve gümüş; renk, ışıltıları ve yansıma özellikleri günümüz tekstilinin metalik görünümünde görsel zenginliğini yansıtmaktadır.

KAYNAKLAR

- [1] -----, **Meydan Larousse**. 1. Cilt. İstanbul, 1969, s.428.
- [2] Vermeiren, Arlette, **Gold Leaves And Polymers**. Annual Fessutı, 1992, ss.28-30.
- [3] -----, **Encyclopedia Of World Art, Tekstiles, Embroidery And Lace**. İtalya, VOL. XIV, 1947, s.5.
- [4] Yağan, Şahin Yüksel, **Türk El Dokumacılığı**. Türkiye İş Bankası Yayını, 1978, s.62.
- [5] -----, **Encyclopedia Of World Art, Tekstiles, Embroidery And Lace**. İtalya, Vol. XIV, 1947, ss.6,20.
- [6] Gürsu, Nevber, **Türk Dokumacılık Sanatı**. Redhouse Yayınevi, 1998, ss.26,29-30.
- [7] Tezean, Hülya, **Atlaslar Atlası**. Yapı Kredi Koleksiyonlar 3, İstanbul, 1993, ss.19,21,23,33.
- [8] Dölen, Emre, **Tekstil Tarihi**. Marmara Üniversitesi Teknik, Eğitim Fakültesi Yayını, No.92/1, İstanbul, 1992, s.538.
- [9] Kunt; Akşin; Ödekan; Toprak; Yurdaydın, **Türkiye Tarihi**. Cem Yayın., Cilt II, 1992, s.333.